

УДК 37.091.4(477)Сухомлинський:37.015.311

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ВИМІРАХ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ

Анатолій Павко, Людмила Курило

*Національна академія управління НАН України
вул. Винницька, 10, Київ, Україна*

У статті систематизовано педагогічні ідеї та основні етапи формування В. О. Сухомлинського як педагога та науковця. Акцентовано на інтелектуальних запитах сучасної цивілізації, вагомому внеску вченого у розгляд інтелектуального потенціалу школяра як різнопланового а також трактування його розвитку в контексті гуманістичної педагогіки, ґрунтуючись на пріоритеті загальнолюдських вартостей, любові до дитини, повазі до її внутрішнього, духовного.

Ключові слова: В.О. Сухомлинський, гуманістична педагогіка, інтелектуальний потенціал, виховання учня.

Глобалізація та інтеграція як завдання і виклики сучасності тісно пов'язані з важливим явищем обміну і співпраці інтелектуалів. Роль інтелектуального капіталу в розвитку країни важко переоцінити. Тому кожна держава, що усвідомлено ставить і розвиває свою освітню стратегію, дбає про відтворення свого інтелектуального капіталу, створює режим сприяння розумовому розвитку школярів та студентів як складовій особистісного росту і збагачення. Водночас ХХ ст. залишило складні результати – наслідки практики вихолощення одних націй іншими, свідоме масове знищення, вигнання та ізолювання інтелектуалів, усунення їх від діяльності з проєктування стратегій суспільного прогресу.

Зазначено, що інформаційне суспільство як новий цикл цивілізаційного розвитку вчені характеризують і називають “суспільством знань”, а самосвідомість людини розглядають як рушійну силу формування наступного етапу – інтелектуальної цивілізації. Теоретико-методологічне підґрунття функціонування людського суспільства в умовах глобалізації та цивілізаційного розвитку викладено у дослідженнях В. Абрамова, В. Андрущенко, Д. Белла, В. Беха, Дж. Гелбрейта, В. Іноземцева, М. Кастельса, Р. Кроуфорда.

Віхи цивілізаційного поступу українського соціокультурного простору формували інтелектуали у різних галузях знань, серед них і відомий педагог В. Сухомлинський, який поклав в основу майбутнього розвитку школи ідею справжнього, а не штучно ідеологізованого пріоритету людини і людського

в діяльності вчителя, змінив авторитарну педагогіку, а також завдання розвитку дитини, а саме: інтелектуальні, які спираються на живий дитячий інтерес і пізнавальні потреби; моральні, які за викладом наближені до духовних; естетичні, які ґрунтуються на почутті краси і любові до прекрасного; трудові з формуванням традиційного для українського середовища почуття господаря.

Теоретико-методологічні засади розумового розвитку дитини як однієї з головних ланок формування творчої особистості школяра у працях В. Сухомлинського стали предметом дослідження М. Антонця, Н. Безлюдної, М. Дубінки, Є. Коваленко, К. Кривошеєнко, А. Розенберга, О. Савченко, І. Слюсаренка, О. Сухомлинської. У наукових розвідках І. Беха, Ю. Красовицького, В. Рибалки, І. Якиманської проаналізовані ті ідеї вченого, що відображають його бачення основ індивідуально-диференційованого і особистісно орієнтованого підходу.

Педагогічні засади естетичного виховання як складової формування творчої особистості школяра в наукових публікаціях В. Сухомлинського висвітлено в працях Т. Будняк, С. Денисюк, М. Євтуха, Л. Масол, І. Наливайка, Т. Остапйовської, Н. Тарапаки. Трудове виховання як створення умов для розкриття творчих здібностей школярів і складової розвитку особистісного потенціалу вивчали Л. Абрамова, Н. Калініченко, О. Максимчук, Л. Сіднев, А. Соколовська.

Важливою складовою педагогічної системи вченого є переосмислення ним ролі вчителя як професіонала, особистості і талановитого митця. Характерні особливості підготовки педагога до розвитку творчої особистості учнів у спадщині В. Сухомлинського розглянуто в працях Л. Бондар, М. Боришевського, А. Луцюка, С. Сисоєвої, Є. Юр'євої. У дисертаціях Г. Бондаренка проаналізовано теоретичні підходи і педагогічну практику Павліської середньої школи з проблеми формування творчої особистості молодшого школяра, у В. Кошеля – філософсько-педагогічні аспекти формування творчої особистості у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Педагогічну спадщину В. Сухомлинського вивчають і такі зарубіжні дослідники: Л. Мілков (Болгарія), Х. Франгос, М. Ціандзі (Греція), Бі Шуджі, Ван Гао, Сяу Су, Тан Чіці (Китай), Е. Гартманн, В. Іфферт, Р. Штайник (Німеччина), М. Біблюк, С. Лашин (Польща), І. Буєва, М. Гусаковський, М. Мухін (Росія).

Метою статті є акцентування та систематизація педагогічних ідей і діяльності В.О. Сухомлинського в інтелектуальних вимірах історії та сучасності.

Інтелектуальний розвиток особистості в інформаційному суспільстві процес – зумовлений і детермінований комплексом соціокультурних чинників. Розумовий розвиток у школі середини ХХ ст. – процес

неоднозначний. Педагогічні погляди й практичний досвід педагога-гуманіста ХХ ст. В. Сухомлинського, ідеї якого впливали і значною мірою впливають на утвердження засад гуманістичної педагогіки, ґрунтувалися на тих умовах життя, яке було наслідком Голодомору і терору 30-х років ХХст., Другої світової війни.

Наголосимо, що в сучасних вітчизняних та зарубіжних педагогічних словниках та енциклопедіях, хрестоматіях, різноманітних довідникових та методичних виданнях міститься важлива, зазвичай біографічного характеру, інформація про основні етапи життєвого та наукового шляху відомого дослідника і практика. Уважне, об'єктивне з позицій наукового аналізу, вивчення різних аспектів біографії видатного гуманіста, мислителя, педагога дає змогу зрозуміти особливості, мотиваційні та спонукальні чинники становлення феномену В.О. Сухомлинського як педагога-гуманіста, а також формування його цілісного модерного світогляду, вираженої і принципової громадянської позиції як відомого вченого і скромної, проте непересічної людини з великої літери. Ґрунтовний аналіз біографії В. Сухомлинського є важливим ще й тому, що допомагає усунути та спростувати певні неточності і фактологічні помилки стосовно окремих сторінок його життєвого і творчого шляху, які простежуються в деяких дослідженнях.

Спираючись на документальні джерела, зазначимо, що Василь Олександрович Сухомлинський народився 28 вересня 1918 р. у селі Василівка Олександрійського повіту Херсонської губернії в незаможній селянській родині [7, с. 9]. У сім'ї був другою дитиною з чотирьох (два брати і сестра) [2, с. 139]. Усі вони в майбутньому стали вчителями. З раннього дитинства він виховувався у віруючій сім'ї, читав регулярно книжки на релігійну тематику. Цей біографічний факт тривалий час зберігався у великій таємниці, а тому майже усі публікації, присвячені життю і творчості В.О. Сухомлинського, приховували. Зазначимо і про те, що у своїй праці "Народження громадянина", опублікованій у 1971р., В.О. Сухомлинський вперше відкрито висловив своє ставлення до релігії, яке протягом свого життя приховував. "Особливе місце в моїх розповідях, – наголосив В.О. Сухомлинський, – займали елементарні відомості з історії релігії як однієї з форм суспільної свідомості" [8, с. 498]. Водночас, він стверджував про те, що релігійні догми, світогляд і моральні повчання неминуче вступають у суперечність з наукою, а був змушений писати офіційну і "єдино правильну" догму про те, що "наука і релігія – несумісні і непримиренні" [8, с. 440]. У педагогічній концепції морального виховання дотримувалася високо одухотвореного, немов релігійного контексту.

Сімнадцятирічним юнаком В. Сухомлинський розпочав педагогічну діяльність. Протягом 1935–1938 рр. викладав українську мову і літературу у Василівській та Зибківській семирічних школах Онуфріївського району.

Після закінчення Полтавського педагогічного інституту у 1939 р. працював в Онуфріївській середній школі вчителем української мови та літератури, а через деякий час – завідуючим навчальною частиною школи [6, с. 4]. З початку Великої Вітчизняної війни і до 9 лютого 1942 р. – на фронті. У бою під Ржевом був тяжко поранений і понад чотири місяці лікувався в евакогоспіталях [6, с. 5]. Після тривалого лікування з червня 1942 р. до березня 1944 р. працював директором середньої школи і водночас вчителем російської мови в селищі Ува Удмуртської АРСР (під Іжевськом). Натомість в окремих виданнях помилково стверджують, що директором Ушинської середньої школи В.О. Сухомлинський працював з 1944 по 1948 рр. Одруження і його переїзд на Україну, наприклад, датують 1948 р., що також не відповідає реальним фактам біографії В. Сухомлинського [2, с. 139]. З дружиною Г. Сухомлинською приїхав в Україну навесні 1944 р. Протягом чотирьох років працював на посаді завідуючого районним відділом народної освіти і за сумісництвом викладав у школі, публікував статті на актуальні педагогічні теми в Онуфріївській районній газеті “Ударна праця” та обласній газеті “Кіровоградська правда”. Перша його стаття “Перед новим навчальним роком” була опублікована 25 серпня 1945 р. [7, с. 11]. З 1948 р. й до кінця свого життя (1970) В.О. Сухомлинський працював на посаді директора середньої школи в с. Павлиші Онуфріївського району Кіровоградської області, де протягом 22 років проводив унікальний педагогічний експеримент, результатом якого стало створення авторської системи навчання і виховання дітей [5, с. 392]. Саме тут він реалізувався як педагог, публіцист, письменник гуманіст.

Сучасні дослідники виокремлюють три періоди у педагогічній творчості В.О. Сухомлинського: перший період його діяльності у Павлиші (1948–1950) пов’язаний з організаційним становленням навчально-виховного процесу в керованій ним школі, створенням матеріальної бази, формування педагогічного та дитячого колективів [3, с. 893]. У 1955 р. у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка захистив дисертацію “Директор школи – керівник навчально-виховної роботи” на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. У 1956 р. вийшло у світ його перше ґрунтовне монографічне дослідження на тему “Виховання колективізму у школярів”. Особливістю першого періоду педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського є еволюція його поглядів від ідеї школи навчання, спрямованої лише на розвиток інтелекту, до трудової школи як основи розвитку дітей та підготовки їх до життя, де головним засобом виховання є педагогічно обґрунтована й методично спрямована праця. Цій проблематиці були присвячені нові книги директора Павлишської середньої школи: “Трудовое воспитание в сельской школе” (1957), “Виховання в учнів любові і готовності

до праці” (1959); “Воспитание коммунистического отношения к труду” (1959).

Теорія множинного інтелекту Г. Гарднера акцентує на різноплановості інтелектуального потенціалу людини і наявності різних груп здібностей, відповідно яких фокусується інтелектуальний розвиток особистості. Характерною рисою другого етапу творчої діяльності В. Сухомлинського (кінець 50-х – середина 60-х р. ХХ ст.) стала розробка ним власної педагогічної концепції – гуманістичної, в основу якої він поклав розвиток творчих сил кожної особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб. У своїх працях “Духовный мир школьника” (1961), “Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління” (1961), “Праця і моральне виховання” (1962), “Людина неповторна” (1962), “Моральний ідеал молодого покоління” (1963), “Шлях до серця дитини” (1963), “Воспитание личности в советской школе” (1965), він ґрунтовно проаналізував з наукових позицій ті проблеми, які на той час ще не стали об’єктом дослідження радянської педагогіки.

Особливо плідним у педагогічній діяльності В.О. Сухомлинського став третій період, який тривав із середини 60-х й до 1970 р. Прикметною рисою зазначеного періоду стала розробка В. Сухомлинським у цілісному вигляді загальногуманістичних педагогічних ідей, які вперше були викладені та оприлюднені в “Этюдах о коммунистическом воспитании” (1960), що згодом викликали критику з боку офіційної педагогіки. Незважаючи на це, В.О. Сухомлинський продовжував наполегливо і послідовно розвивати та втілювати власні новаторські ідеї в царині гуманістичної педагогіки в книгах “Серце віддаю дітям” (1968), “Павлишська середня школа” (1969), “Народження громадянина” (1970). У цій книзі значну увагу було приділено становленню особистості дитини як цілісної, неповторної, унікальної, яка є цінністю для школи, вчителя. Поступово перейшовши в другій половині 60-х років на педагогічні позиції, близькі до ідеї особистісно орієнтованого виховання, він рішуче відкинув постулати офіційної педагогіки авторитарного спрямування [9, с. 386].

Тоді ж він став об’єктом “зразково-показового цькування”, а його педагогічні погляди, які визначали зміст та специфіку доктрини “абстрактного гуманізму”, зазнали нищівної критики з боку офіційних опонентів у вигляді принизливих та небезпечних ідеологічних звинувачень за нехтування принципами офіційної педагогіки. У 1967 р. в радянських педагогічних виданнях було розпочато гостру полеміку довкола нарисів Василя Олександровича “Этюды о коммунистическом воспитании”. За визнанням академіка АПН України О.В. Сухомлинської, ця полеміка не тільки значною мірою вплинула на долю її батька, його творчість, а й на подальший розвиток педагогічної науки і шкільної практики в країні. На її

думку, формально розпочавшись у 1967 р., вона тривала багато років і продовжується на сучасному етапі [9, с. 11]. У статті “Нужна боротьба, а не проповідь” завідуючого кафедрою педагогіки та психології Вологодського педагогічного інституту, кандидата педагогічних наук Б. Ліхачова, яку було опубліковано 18 травня 1967 р. на сторінках “Учительской газеты” було висловлено критичні зауваження щодо педагогічних проблем, піднятих В.О. Сухомлинським. Зокрема, Б. Ліхачов поставив під сумнів доцільність запропонованого ним для наукового вжитку такого абстрактного розпливчатого поняття, як “людяність” [9, с. 77], а особистість і колектив подано з позиції догматизму та релігійної проповіді. У своїй полемічній рецензії він звернув також увагу на те, що автор “Етюдів” заперечує у вихованні ідею вимоги, яка має органічно поєднуватись з повагою до особистості вихованця. На думку рецензента, вимога в педагогіці, яка може мати найрізноманітніші форми вияву (вимога-порада, вимога-натяк, вимога довірою, вимога схвалення і т.д.), нічого спільного не має з насильством над особистістю та зловживанням владою стосовно неї, а є об’єктивним методом впливу на дитину. Вона є настільки природною, як, наприклад, закони земного тяжіння.

Вважаємо однією із важливих віх у зародженні ідей пріоритету інтелектуального суспільства над технологічним авторитарним теоретично розроблену і практично апробовану авторську педагогічну систему, в основу якої покладено принципи гуманізму, визнання особистості дитини найвищою цінністю, творчої діяльності згуртованого колективу педагогів – однодумців та учнів. Важливо, що надаючи особливого значення розумовому вихованню, В.О. Сухомлинський у своїх працях наголошував на тому, що воно розпочинається з розвитку пізнавальних здібностей дитини, виховання її розуму, піклування про неї. Він вважав, що секрет розумового виховання полягає в тому, щоб виховувати у дитини здатність зосереджувати думку на одному об’єкті і переносити її на інший, тобто розвивати дискретність мислення. Важливим є також усвідомлення того, що педагогіка В.О. Сухомлинського – це педагогіка серця, дитиноцентризму і толерантності, яка спрямована на розкриття глибинних підвалин внутрішнього духовного світу конкретної дитини [1, с. 7–8].

Акцентована на інтелектуальну моральність педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського знайшла також своє втілення у розробці вітчизняними дослідниками філософії людиноцентризму як відповіді на виклики сучасного глобального світу. Як напрям новітніх стратегій мислення, як домінанта соціокультурних вимірів людського буття філософія людиноцентризму взаємопов’язана з творчим мисленням, пропонує власний варіант методології розуміння і пояснення феноменів культури, політики, освіти, науки. У цьому

контексті філософську доктрину людиноцентризму доцільно розглядати як основу для будь-яких форм інноваційної діяльності [4, с. 502].

Отже, з огляду на різноплановий, багатоаспектний характер педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського зазначимо, що творча думка вченого-педагога розвивалася, постійно збагачувалася, поглиблювалася. Тому на сучасному етапі всебічний, об'єктивний, неупереджений аналіз праць В.О. Сухомлинського зумовлює, насамперед цілісний, системний підхід до оцінки його спадщини. Життєстверджуюча, оптимістично налаштована на розв'язання важливих гуманістично-освітніх проблем творча спадщина В.О. Сухомлинського є своєрідним методологічним взірцем, інтелектуальним індикатором для системного вивчення вітчизняними дослідниками фундаментальних проблем педагогічної науки на початку ХХІ ст.

1. *Антонець М. Я.* Проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : монографія / М. Я. Антонець – [5-те вид, доповн.] – К. : Четверта хвиля, 2012. – 224 с.
2. *Білюк О. В.* Сухомлинський про виховання особистості школяра: навч.-метод. Посібник / О. В. Білюк. – Миколаїв : Вид-во “Іліон”, 2007. – 160 с.
3. *Енциклопедія освіти / В. Г. Кремень (голов. ред.)* – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. *Кремень В. Г.* Філософія людиноцентризму у освітньому просторі: монографія / В. Г. Кремень / – К. : АПН України, 2010. – 520 с.
5. *Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.) Хрестоматія / Упоряд. Л. Д. Березівська та ін.* – К. : Науковий світ, 2003. – 418 с.
6. *Наш видатний земляк В. О. Сухомлинський (методичні матеріали).* – Кіровоград, 1975. – 35 с.
7. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 1 / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – 654 с.
8. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – 670 с.
9. *Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы (составление, предисловие, послесловие, комментарии, вступления к частям книги О. В. Сухомлинской).* – К., – Акта, 2008. – 430 с.

Стаття: надійшла до редколегії 18.11.2015

доопрацьована 25.01.2016

прийнята до друку 12.02.2016

**PEDAGOGICAL IDEAS OF V. SUKHOMLYNSKY IN THE INTELLECTUAL
TERMS OF HISTORY AND MODERNITY****Anatoliy Pavko, Liudmyla Kurylo***National Academy of Management, National Academy of Sciences, Ukraine
Vynnytska, Str.10, Kyiv, Ukraine*

The article systematizes the pedagogical ideas and the main stages of V.O. Sukhomlynsky development as a scholar and a scientist. It is focused that the development of his pedagogical views and peculiarities of professional activity were influenced by those circumstances of life that were the result of Holodomor and terror of 30s, World War II, as well by the conditions of the education in childhood in the environment of spiritual priorities, religious values, and lifestyle of parents. Based on documentary facts the authors clarify a number of biography data, in particular the time of coming back to Ukraine from the evacuation. They analyse the stages that contemporary scholars single out in V.O. Sukhomlynsky creativity and lay the focus on the link between the traits of the scholar's humanist pedagogy and the general nature of his world outlook. In particular, the authors give an assessment of the controversy in the Soviet pedagogic press of 1960s, when the scholar became a target of 'the exemplary and demonstrative persecution,' and his humanistic pedagogical views were exposed to the destructive criticisms of official pedagogy, humiliating and dangerous ideological accusations.

The article accentuates the intellectual requests of today civilization, the significant scholar's contribution into considering the intellectual potential of a secondary school student as the diverse one, and interpreting his development in the context of humanistic pedagogy basing on the priority of human values, love to a child, and respect to his inner, spiritual world. It reviews the intellectual morality, the pedagogy of child centering, a teacher as an ideal, manager and a person, who continually develops in the interaction with the children, that became the quintessence of the scholar's views and were described as the basic ideas of the contemporary analysis and developing the pedagogical theory and practice.

Key words: V.O. Sukhomlynskyi, humanistic pedagogy, intellectual potential, education of a secondary school student.